

LUND UNIVERSITY

Idealna žrtva i nadmetanje za dobijanje statusa žrtve u pričama preživjelih rata u Bosni i Hercegovini

Basic, Goran

Published in:
Temida

2015

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Basic, G. (2015). Idealna žrtva i nadmetanje za dobijanje statusa žrtve u pričama preživjelih rata u Bosni i Hercegovini. *Temida*, 18(2), 7-30. <http://www.vds.org.rs/TemBr2Sadrzaj2015.htm>

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

TEMIDA
Jun 2015, str. 7-30
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1502007B
Originalni naučni rad
Priljeno: 5.9.2014.
Odobreno za štampu: 23.6.2015.

Idealna žrtva i nadmetanje za dobijanje statusa žrtve u pričama preživjelih rata u Bosni i Hercegovini

Goran Bašić*

U ranijim viktimološkim istraživanjima naglašene su jednostrane slike kategorije „žrtva“ i „zločinac“. Istraživači su isticali važnost priča i usmjerili fokus analize na priče o viktimizaciji, ali nisu analizirali poslijeratne intervjue kao arenu gdje se odigrava borba za status žrtve. Ovim radom pokušava se popuniti ta praznina analiziranjem priča 27 osoba koje su preživjele rat u Bosni i Hercegovini. Prvi cilj ovog rada je opisati kako akteri studije prezentuju socijalni fenomen „viktimizacije“, drugi cilj je analiziranje diskurzivnih modela koji učestvuju u produkciji pojmova „žrtva“ i „zločinac“. Naučno pitanje koje se postavlja je: Kako intervjuisane osobe opisuju status žrtve poslije rata? Unutar dinamike koja konstruiše status „žrtve“ i „zločinca“, uočljiva je borba za ulogu žrtve nakon završetka rata. Svi intervjuisani nastoje sebe da prikažu kao žrtvu i sa time ujedno umanjuju status žrtve ostalih kategorija. Ova situacija može proizvoditi i reprodukovati nadmetanje za dobijanje statusa žrtve, a sa tim, ponovo probuditi kolektivna razgraničenja koja su se tako jasno predstavila tokom rata.

Ključne riječi: rat, status žrtve, zločin, žrtva, zločinac, Bosna i Hercegovina.

Uvod

Ranija viktimološka istraživanja su često predstavljala jednostranu sliku „žrtve“ i „zločinca“ u ratu. Žrtva je često prikazana kroz primjere ubijenih ili silovanih, kao i protjeranih odraslih osoba i djece. Zločinac je često predstavljen kao vojnik ili policajac koji je protjerivao, silovao i ubijao civile. Poneka

* Dr Goran Bašić je postdoktorski istraživač na Odseku za sociologiju, Lund Univerziteta u Švedskoj.
E-mail: goran.basic@soc.lu.se.

istraživanja o poslijeratnom društvu ipak prikazuju raznovrsniju sliku „žrtve“ i „zločinca“. Žrtva se predstavlja primjerima ubijenih u ratu, ali i primjerima preživjelih koji su izgubili bližnje, protjerani su ili su silovani tokom rata. Slika zločinca se predstavlja primjerima bivših vojnika i policajaca koji su ubijali, silovali i učestvovali u progonima, ali i primjerom ekonomskih zločinaca koji su se obogatili tokom rata (Nikolić–Ristanović, 2000, 2002; White, 2003; Stover, Shigekane, 2004; Kiza, Rathgeber, Rohne, 2006; Delpla, 2007; Helms, 2007; Stefansson, 2007; Webster, 2007; Žarkov, 2007; Zdravković–Zonta, 2009; Parmentier, Valinas, Weitekamp, 2010; Steflja, 2010; Androff, 2012; Fischer, Petrović–Ziemer, 2013). Ova dva koncepta „žrtve“ i „zločinca“ su objekti opšte poslijeratne diskusije na simboličnom nivou. Ovaj socijalni fenomen postaje jasan na tribunalima (na primer, Court of Bosnia and Herzegovina, 2015; ICTY, 2015a; ICTY, 2015b) gdje se procesuiraju ratni zločini, kao i u drugim međuljudskim i međuinstitucijskim interakcijama. Slična interakciona dinamika je vidljiva i u intervjuima ovoga istraživačkog rada.

Bosanski rat se može posmatrati kao posebno ilustrativan slučaj ratne sociologije zbog prijeratnog etničkog sastava stanovništva. Ratni protivnici su često bili prijeratni poznanici i prijatelji. U cilju protjerivanja Bošnjaka i Hrvata iz sjeverozapadne Bosne i Hercegovine, srpska vojska i policija izvršavale su masovna pogubljenja, progone, sistematska silovanja, otvarali su se i koncentracioni logori. Civilno stanovništvo je bilo direktna meta ratnih dejstava (Case No: IT-95-8-S; Case No: IT-97-24-T; Case No: IT-98-30/1-A; Case No: IT-99-36-T; Case No: IT-09-92-PT; Case No: IT-95-5/18-PT).

Osobe koje su preživjele rat u Bosni i Hercegovini ne prikazuju svoj status žrtve samo u kontekstu ratne cjeline, nego ga povezuju i sa specifičnim, sopstvenim i tuđim, postupcima tokom i poslije rata (Bašić, 2015a). Interesantno pitanje je – kako se određuje status žrtve? Izgleda da je poželjno biti „idealna žrtva“; time se održava neka vrsta generalnog statusa koji se može uporediti sa drugim statusnim kategorijama, kao, na primjer, sa kategorijom „ratni zločinac“ (Christie, 1986). Ova studija pokazuje da se priče osoba koje su preživjele rat u Bosni i Hercegovini zasnivaju na ovim i sličnim kategorizacijama.

U ovom radu se analiziraju usmeno prepričana iskustva 27 osoba koje su preživjele rat u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini. Prvi cilj rada je opisivanje načina na koji akteri studije prezentuju socijalni fenomen „viktimizacije“, drugi cilj je analiza diskurzivnih modela koji učestvuju u produkciji pojmova „žrtva“ i „zločinac“. Naučno pitanje koje se postavlja je: Kako intervjuisane osobe opisuju

status žrtve poslije rata? Ovom studijom pokušavam da pristupim fenomenu viktimizacije kroz analiziranje priča intervjuisanih osoba (Riessman, 2008).

Pokušaću da ilustrujem kako se markiraju obilježja viktimizacije i kako se konstruišu kategorije „žrtva“ i „zločinac“ kada intervjuisane osobe govore o: 1) ratnoj viktimizaciji; 2) poslijeratnoj viktimizaciji; i 3) ekonomskoj viktimizaciji.

Konflikt, konkurencija i konfliktne tačke interesa

Generalno polazište ove studije se zasniva na socijalnoj interakciji kao i na etnometodološkom pogledu na to kako ljudi predstavljaju svoju socijalnu stvarnost. Kao što Gubrium i Holstein (1997) ističu, etnometodologija ne želi objasniti šta je društvena stvarnost nego kako se ona stvara. Priče intervjuisanih osoba se, u tom svjetlu, mogu smatrati aktivnostima koje stvaraju smisao društvene stvarnosti (Garfinkel, 1984; Blumer, 1986). Priče su interpretativne zato što pokušavaju da objasne stvarnost, ali se i one moraju tumačiti. Ovo istraživanje se pridružuje narativnim tradicijama sociologije u kojim se usmjene priče smatraju zasnovanim na iskustvu, a ujedno su i diskurzivne (Riessman, 2008). Uz ovo opšte polazište spoznajem pojmove „konflikt“ i „konkurencija“ kao posebno važne komponente u specifičnim pričama koje sam analizirao.

Simmel (1955) predstavlja socijalnu interakciju kao međuljudsku interakciju – jedno uzajamno djelovanje koje može preuzeti i prikazati različite socijalne oblike. Konflikt i konkurencija, na primjer, specijalni su oblici interakcije. Takve vrste interakcija su česte u poslijeratnim relacijama između pojedinaca i grupa ljudi. Simmel (1955) tvrdi da konflikt treba gledati kao snažnu angažovanost učesnika u određenoj situaciji, i da konflikt ispunjava važne integrativne funkcije između učesnika.

Simmel (1955: 61–108) tvrdi da konflikt i konkurencija mogu privući koncentraciju zavađenih strana na određenu tačku interesa i da različite tačke interesa omogućavaju borbu među zavađenim stranama. Simmel vjeruje da se fokusiranjem na zajedničke tačke interesa omogućava antagonizam na isti način kao što i odsustvo fokusa ili nedostatak konfliktnih objekata ublažavaju tenzije. Collins to tumači na sličan način i tvrdi da se društveni život oblikuje kroz serije rituala u kojima se pojedinci povezuju kada zajedničke tačke interesa privuku njihovu pažnju (Collins, 2004: 34, 79–109, 150–151, 183–222). Ranije situacije se spajaju sa novim, kada se individue kreću između različitih

situacija. Kroz uzastopne interakcije učesnici pokazuju poštovanje i uvažavaju objekte koje smatraju posebno važnima.

Kada opisujem konflikte, konkurenciju i konfliktne tačke interesa u predstojećoj analizi, indiciram na verbalnu borbu koja se odvija u analiziranim citatima empirijskog materijala (Gubrium, Holstein, 1997). U tim sekvencama se pojavljuju različite slike „žrtava“ i „zločinaca“.

Društvene norme i status „žrtve“ i „zločinca“

Christie-va (1972) studija o čuvarima iz koncentracionih logora u Norveškoj za vrijeme Drugog svjetskog rata prožeta je ratnom interakcijom, koja uključuje održavanje normalnosti u različitim relacijama: u relacijama između čuvara koji su radili za Nemce, ubijali i mučili u norveškim logorima, i između jugoslovenskih ratnih zarobljenika koji su smješteni u norveške koncentracione logore, kao i relacijama gorenavedenih i generalne norveške populacije poslije rata (Christie, 1986). Ovu vezu naizgled karakterišu bliskost i odstojanje između učesnika u čemu se definišu kolektivna iščekivanja onoga što je kulturno poželjno (socijalne norme). Neki čuvari opisuju logoraše kao prljave i opasne zločince – kao prijatnu vladajućem ratnom ustrojstvu. Opšta javnost, nakon rata, prikazuje čuvare kao lude i zle zločince, pošto je u poslijeratnoj Norveškoj postojala potreba za dehumaniziranom slikom neprijatelja kao stvarnog, ali stranog zločinca.

Istraživanja koja je sproveo Christie (1972, 1986) pokazuju povezanost između društvenih normi i statusa „žrtve“ i „zločinca“. Kolektivna očekivanja onoga što je kulturno prihvatljivo ponekad su neformalna i (ne)izrečena i zbog toga teška nekome „sa strane“ da ih razumije. Ove norme često postaju jasne kada ih neko povrijedi i kada okolina reaguje. Kroz tu reakciju se može slika „idealne žrtve“ reprodukovati i reprodukovati. Christie (1986) opisuje pojedinca ili pojedince koji najlakše postižu legitimni status žrtve kada bivaju izloženi krivičnom djelu. Naime, radi se o pojedincu koji je „slab“, ima „respektabilan“ pristup i „časne“ namjere kada je izložen napadu, i nije moguće okriviti tog pojedinca što se našao na mjestu zločina. Osim toga, idealna žrtva mora biti i dosta uticajna da bi zatražila status žrtve. Idealnim žrtvama su neophodni, i one „stvaraju“, sliku idealnog zločinca. Zločinac treba da je veliki, loš, nehuman, zao i bez ikakvog odnosa sa žrtvom. Idealni zločinac je strano stvorenje, koje se ne smatra ljudskim bićem (Christie, 1986).

Kategorija „žrtve“ nije objektivna; ona se stvara u interakciji pojedinaca, u definisanju specifične situacije (Christie 1986; Holstein, Miller 1990; Brewer, Hayes, 2011, 2013). Po mišljenju Åkerström-a (2001), viktimizacija je produkt moralne kreativnosti i ne bi trebalo da postoji mogućnost dovođenja u pitanje moralne odgovornosti idealne žrtve. Brewer i Hayes (2011, 2013) ističu kako konstrukcija idealne žrtve često ima stvarne posljedice – da ona ne postoji samo kao umna tvorevina. Rezultati dosadašnjih viktimoloških istraživanja pokazuju da poslijeratna produkcija pojmova „žrtva“ i „zločinac“ ima stvarne posledice za pojedince i društvo. Priče o ratnim nasilnim situacijama se prepričavaju nakon rata i tako postaju važne za pojedince, kao i za društvenu zajednicu (Nikolić-Ristanović, 2000, 2002; White, 2003; Stover, Shigekane, 2004; Kiza, Rathgeber, Rohne, 2006; Delpla, 2007; Helms, 2007; Stefansson, 2007; Webster, 2007; Žarkov, 2007; French, 2009; Zdravković-Zonta, 2009; Parmentier, Valinas, Weitekamp, 2010; Steflja, 2010; Androff, 2012; Fischer, Petrović-Ziemer, 2013; Bašić, 2015b, 2015c).

Da bi određena kategorija postigla status žrtve, neophodna je neka zajednička korist za žrtve; drugim riječima, mora postojati neko kome odgovara da ta kategorija postigne status žrtve. Te se aktivnosti ponekad sprovede na institucionalnom nivou i mogu se prenijeti na individualni nivo, na primjer, kao tema razgovora (Nikolić-Ristanović, 2000, 2002; White, 2003; Stover, Shigekane, 2004; Kiza, Rathgeber, Rohne, 2006; Delpla, 2007; Helms, 2007; Stefansson, 2007; Žarkov, 2007; Webster, 2007; Zdravković-Zonta, 2009; Parmentier, Valinas, Weitekamp, 2010; Steflja, 2010; Androff, 2012; Fischer, Petrović-Ziemer, 2013).

Borba za ulogu žrtve je sveobuhvatna i napeta tema u mojoj analizi. Pogledi gorepomenutih naučnika su pomoć u mojim težnjama da razumijem priče o viktimizaciji, a ujedno su poslužile i kao analitičko polazište.

Metodologija istraživanja

Materijal za ovu studiju prikupljen je putem kvalitativno orijentisanih intervjua sa 27 osoba, koje su preživjele rat u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini. Materijal je prikupljen u dvije faze. Tokom prve faze, u martu i novembru 2004. godine, izvršio sam rad na terenu u Ljubiji, maloj lokalnoj zajednici, koja se nalazi na sjeverozapadu Bosne i Hercegovine.

Ljubija je dio opštine Prijedor. Prije rata su stanovnici Ljubije živjeli u dvije mjesne zajednice. Gornja Ljubija je bila etnički izmješana i većina stanov-

nika je uglavnom živjela u stanovima. Donja Ljubija je većinski bila nastanjena Bošnjacima koji su, uglavnom, živjeli u privatnim kućama. Okolina Ljubije je poznata po svom bogatstvu mineralima. Prije rata, većina žitelja Ljubije je radila u rudniku željeza. Rat je u Ljubiji počeo ranog ljeta 1992. godine, kada su srpski vojnici i policija, bez oružanog otpora, preuzeli kontrolu nad lokalnom mjesnom upravom (CaseNo: IT-97-24-T; CaseNo: IT-99-36-T).

U Ljubiji sam intervjuisao 14 osoba koje su tada bile tu nastanjene, izvršio sam i opservacije u kafićima, na autobuskim stanicama i u autobusima, kao i na lokalnoj pijaci. Prikupljao sam i analizirao aktuelne novine, koje su prodavane u Ljubiji za vrijeme mog boravka. Intervjuisao sam dvije žene i petoricu muškaraca koji su cijeli rat proveli u Ljubiji, kao i tri žene i četvoricu muškaraca koji su tokom rata protjerani iz grada, ali su se vratili kada se rat završio. Šestoro intervjuisanih su Srbi, troje Hrvati i petoro Bošnjaci.

Većina prijeratnih stanovnika Ljubije su se poznavali ili su čuli jedni za druge. Ja sam lično doživio početak rata u Ljubiji kao pripadnik populacije koja je protjerana iz te sredine. Poznao sam većinu intervjuisanih od prije rata, kao i one koji su pomenuti u intervjuima. Takođe sam upoznat sa ratnim događajima koji su opisani u intervjuima. Osobe koje se pominju u studiji predstavljene su pseudonimom (na primjer: Milanko, Dragan, Sveto, Milorad, Klan, Planić Mirzet, Savo Knežević, Alma i Senada Husić, Bela, Laki i Laic). Moja povezanost sa kontekstom koji se analizira je, naravno, uticala na izvođenje studije. U jednu ruku, bio sam svjestan moguće opasnosti koja je prijetila radu, zbog mog poznavanja određenih ispitanika i određenih ratnih događaja. To je moglo negativno uticati na naučnu prirodu teksta – zato sam se konstantno zalagao da ostanem vrednosno neutralan u analizi. Sa druge strane, lična iskustva iz rata u Bosni i Hercegovini su mi pomogla da lakše prepoznam, shvatim i analiziram socijalne fenomene, poput ratne i poslijeratne viktimizacije.

U drugoj fazi, od aprila do juna mjeseca 2006. godine, intervjuisao sam devetoro bivših logoraša koji su, iako su bili civili u ratu, odvedeni u koncentracione logore u toku rata u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini (Omarska, Keraterm i Manjača¹). Ovi intervjuisani pojedinci, zajedno sa četvoro članova

¹ Omarska je selo na sjeverozapadu Bosne i Hercegovine, pripada opštini Prijedor. Logor Omarska je bio lociran u zgradama administracije Rudnika Ljubija. Keraterm je prijeratna fabrika cigle u Prijedoru. Manjača je ime planine na sjeverozapadu Bosne i Hercegovine na kojoj je Jugoslovenska narodna armija prije rata imala terene za obuku. Kada je počeo rat u Hrvatskoj, dio tih lokaliteta je korišten kao koncentracioni logori za zarobljene hrvatske vojnike i civile. Poslije početka rata u Bosni i Hercegovini, Manjača se nastavila koristiti kao

rodbine, sada žive u Švedskoj, Danskoj i Norveškoj. Intervjuisane su tri žene i deset muškaraca. Većina intervjuisanih su porijeklom iz opštine Prijedor (kojoj pripada i Ljubija). Desetoro intervjuisanih su Bošnjaci, a troje Hrvati. Dije-
lovi tog materijala, koji je prikupljen 2004. i 2006. godine, analiziran je u rani-
jim izveštajima i člancima. Te se analize temelje na goreopisanom materijalu,
i djelimično na drugim naučnim pitanjima (Bašić, 2005; 2007; 2013; 2015a;
2015b; 2015c).

Da bi se razumjela dinamika potrebna za konstrukciju kategorije žrtve i
zločinca, u ovom naučnom radu analizira se jedan ograničeni kontekst u sje-
verozapadnoj Bosni i Hercegovini, tačnije područje oko Prijedora. Pokušavam
da nađem mjesto mojoj analizi među drugim naučnim radovima o Bosni i
Hercegovini i regionu, sa ciljem da olakšam čitaocu razumjevanje ekstremno
polarizovane sredine, koja je nastala zbog kolektivno usmjerenog zločina
za vrijeme rata (tu se uključuju koncentracioni logori, sistematsko silovanje,
masovna ubistva i slično), kao i zbog poslijeratne borbe za ulogu žrtve.

U toku intervjuja koristio sam vodič za intervju koji je oblikovan po gore
navedenim teorijskim interesima. Tokom intervjuja, zalagao sam se da konverza-
cija bude u obliku razgovora, u kojem osoba koja intervjuiše postaje partner u
razgovoru a ne ispitivač; sâm intervju je oblikovan u vidu takozvanog „aktivnog
intervjuja” (Holstein, Gubrium, 1995). Intervjui su trajali između jednog i četiri
sata i obavljani su na bosanskom jeziku. Koristio sam diktafon u svim intervju-
ima, nakon što su sagovornici pristali na to. Intervjuisane osobe su informisane
o cilju studije, kao i o mogućnosti da prekinu svoje učešće u studiji.

Snimljeni materijal je ispisan na bosanskom jeziku već istog dana, ili
dan poslije intervjuja, kako bih osigurao kvalitetno dokumentovanje i da bih
mogao da komentarišem materijal detaljnije. Dajući komentare tokom pisa-
nja transkripata, uradio sam „kategorizaciju materijala” (Ryen, 2004). Prilikom
komentarisanja teksta transkripta u materijalu su identifikovani pokazatelji
viktimizacije i borbe za ulogu žrtve. Moj izbor empirijskih primjera vođen je
ciljem same studije i koliko distinktno ti primjeri prikazuju analitički momenat
koji sam htjeo istaći.

Materijal prikupljen kroz intervjuje analiziran je na temelju tradicije iz kva-
litativne metodologije (Silverman, 2006). Gore pomenuti teorijski interesi –
Simmel-ov pogled na konflikt i konkurenciju kao i Christie-ev pojam „idealna

koncentracioni logor (Case No: IT-95-8-S; Case No: IT-97-24-T; Case No: IT-98-30/1-A; Case No:
IT-99-36-T; Case No: IT-09-92-PT; Case No: IT-95-5/18-PT).

žrtva“ – nisu samo primjenjeni u ovom radu, nego su i osporeni i modificirani nijansama.

Ova studija pokazuje da su analizirane poslijeratne priče okarakterisane borbom oko uloge žrtve. Ovdje bih naglasio da ova studija, iako je usmjerena ka razumjevanju priča intervjuisanih osoba, ne želi identifikovati ili predstaviti pojedince ili grupe kao krivce. Podjela odgovornosti koju vrše intervjuisane osobe je u centru, tj. njihove slike žrtve, prigovori, optužbe i osuđivanja.

Žrtve rata

Osobe koje su protjerane iz sjeverozapadne Bosne i Hercegovine u ratu 1990-ih se, pravnom terminologijom, nazivaju žrtvama. Oni su bili subjekti krivičnih djela protiv čovječnosti i većina njih su bili subjekti različitih vrsta nasilnih krivičnih djela (Case No: IT-95-8-S; Case No: IT-97-24-T; Case No: IT-98-30/1-A; Case No: IT-99-36-T; Case No: IT-09-92-PT; Case No: IT-95-5/18-PT). Mnoge zločince osudio je Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (Haški tribunal), kao i Sud za ratne zločine u Bosni i Hercegovini (Court of Bosnia and Herzegovina, 2015; ICTY, 2015, 2015b).

Analiza priča o protjerivanju iz sjeverozapadne Bosne i Hercegovine, koje su ispričali intervjuisani, na temelju Christie-vog (1986) gledišta, može dodati nijanse slikama „žrtve“ i „zločinca“. Predratna poznanstva među antagonista dodatno mogu zakomplikovati definiciju „idealne žrtve“. Srpski vojnici i policajci, i civilni Bošnjaci i Hrvati u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini, često su se dobro poznavali prije rata, što je najvjerojatnije uticalo na poslijeratne opise. Priče su, često, protkane primjerima mjenjanja odnosa između komšija i poznanika u ratu.

Milanko je tokom rata bio dijete i u toku intervjua je vidno potresen ispričao kako su njegove komšije i poznanike „ubili“, „silovali“, „pretukli“ i „protjerali“. On je ostao u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini za vrijeme i poslije rata. Slijede Milankove riječi o proširenosti nasilja u ratu:

„Muka mi je od toga, obuku uniforme pa odu u sela da siluju i ubijaju žene. Ne samo Dragan nego i Sveto i Milorad, i gomila drugih. Kako oni spavaju sad, plaše li se za svoju djecu? (...) Odveli su Planić Mirzeta pred mojim očima. Milorad i sin Save Kneževića su krivci. Lično je Milorad istjerao Almu i Senadu Husić, zajedno sa mnogo drugih, iz Ljubije. (...) 1992. i 1993. su

Milorad, Sveto i Klan bili ti koji su vladali i odlučivali, oni su bili Bogovi. Radili su šta su htjeli. Ne mogu shvatiti zašto ih sada niko ne uhapsi?“

Iz Milankove priče vidimo da je konflikt opisan personifikovanom terminologijom (u citatu se pominju: „Mirzet“, „Dragan“, „Sveto“, „Milorad“, kao i drugi) i možda, zbog te personifikacije, opis djeluje dosta optužujući. Djela zločinaca se opisuju konkretno i dramatično, riječima kao što su „uniforme“, „siluju i ubijaju žene“ i „ne uhapsi“.

Kada se neka osoba želi svrstati u kategoriju zločinca, traži se i od drugih da prepoznaju rezultate nedjela tog zločinca. Kada se nekome pripisuje status zločinca, implicitno se naglašava i kategorija suprotnosti – naime, kategorija žrtve (Holstein, Miller, 1990; Nikolić–Ristanović, 2000; Åkerström, 2001; Nikolić–Ristanović, 2002; White, 2003; Kiza, Rathgeber, Rohne, 2006; Žarkov, 2007; Webster, 2007; French, 2009; Zdravković–Zonta, 2009; Parmentier, Valinas, Weitekamp, 2010; Brewer, Hayes, 2011; Androff, 2012; Brewer, Hayes, 2013; Fischer, Petrović–Ziemer, 2013). Pređašnji primjer pokazuje kako „zločinac“ i „žrtva“ nastaju u istom momentu: djela zločinca dobijaju jasan oblik kroz konkretnu dramaturgiju i eksplicitno imenovanje.

U Milankovom opisu „Planić Mirzet“, „Alma i Senada Husić“, kao i „mnogi drugi iz Ljubije“ predstavljeni su kao idealne žrtve po Christie-vom aparatu pojmova. Ti se pojedinci, tokom rata, predstavljaju kao slabi, a njihov cilj i njihova namjera se ne mogu smatrati nečasnim. Zločinci „Dragan“, „Sveto“, „Milorad“ i „gomila drugih“ opisuju se kao veliki i zli. Ono što problematizuje sliku „idealne žrtve“, ako se držimo Christie-ve terminologije, jeste činjenica da zločinci i žrtve nisu stranci jedni drugima. Oni su se dobro poznavali već prije rata i relacije među njima postoje. Milanko, ujedno, zahtjeva sprovođenje pravnih mjera protiv onih koji se jasno mogu definisati kao zločinci („Ja stvarno ne razumijem zašto ih sada niko ne uhapsi?“). Izgleda kao da Milanko, naglašavajući status žrtve drugih, pokušava da odvoji sebe od zločinaca.

U izveštajima organizacija za žrtve rata vidimo razne primjere relacija nakon rata, između ostalog, kada se radi o poslijeratnim suđenjima, kao i međuljudskim i međuinstitucionalnim interakcijama. Delpla (2007: 228–29) smatra da većina bošnjačkih i hrvatskih organizacija za žrtve rata cijene rad Haškog tribunala, za razliku od srpskih, koje ga često kritikuju. Delpla tvrdi da srpske žrtve rata često smatraju Haški tribunal pristrasnim (da je Haški tri-

bunal lažan, politiziran, namješten, itd).² Većina optuženih i osuđenih osoba na Haškom tribunalu su srpski političari, vojnici i policajci (Court of Bosnia and Herzegovina, 2015; ICTY, 2015a, 2015b). Steflja (2010) tvrdi da poslijeratno sprovođenje pravde može produbiti i ukorijeniti mržnju kao i socijalne identitete nastale tokom rata. Jedan drugi važan rezultat je da se institucionalni aktiviteti često prenose i na individualni nivo (Nikolić–Ristanović, 2000, 2002; White, 2003; Stover, Shigekane, 2004; Kiza, Rathgeber, Rohne, 2006; Delpla, 2007; Helms, 2007; Stefansson, 2007; Žarkov, 2007; Webster, 2007; Zdravković–Zonta, 2009; Parmentier, Valinas, Weitekamp, 2010; Steflja, 2010; Androff, 2012; Fischer, Petrović–Ziemer, 2013). To se da primjetiti i u pričama iz mog istraživačkog materijala, koje su, naizgled, pod uticajem (ili se slažu sa) retorike organizacija za žrtve rata, kao i samih sudova (Haški tribunal i Sud za ratne zločine u Bosni i Hercegovini).

Priče o distinkciji između „žrtve“ i „zločinca“, takođe otkrivaju bliskost između antagonista. Nesim je bivši logoraš koji sada živi u Skandinaviji. U toku rata se predao vojnicima za vrijeme napada na njegovo selo. Nesim opisuje transport u koncentracioni logor:

„Ti koji su sjedili u kombiju su počeli pljačkati, nosili su kamuflažne uniforme, Ray Ban naočale, crne rukavice, mi smo bili u šoku, nemoguće je postalo moguće. Kada sam vidio kako tuku te ljude koje su kupili, i kada sam vidio ko ih je čuvao pored pruge, to su bile moje radne kolege, šok je postao još jači. Jedan od njih je radio sa mnom 14 godina, i prolazili smo i dobro i zlo skupa, dijelili smo sve. Ja sam se zamrzao.“

Nesim sebe predstavlja kao jasnu i nepobitnu žrtvu, on vojnike, koji su njega i njegove komšije zarobili, opisuje kao opasne. Naglašavanje značajnih tačaka interesa, kao što su „maskirne uniforme“ i „crne rukavice“, koristi se kako bi se ponašanje vojnika prikazalo kao zastrašujuće. Nesim koristi dramaturgiju i kada govori o šoku koji je doživio („nemoguće je postalo moguće“). Dok Nesim ističe svoju ulogu žrtve, on održava i pojačava sliku zločinaca, koristeći dramaturgiju i značajne konfliktne tačke interesa.

² Ova tvrdnja se može okarakterisati kao paušalna. Organizacije u Srbiji, kao na primjer Fond za humanitarno pravo i Žene u crnom, mete su stalnih napada zbog objektivnog i nepristrasnog rada i zalaganja da Srbija bude kažnjena za zločine koje su počinili pripadnici srpske nacionalnosti nad bošnjačkim i hrvatskim življem.

Više intervjuisanih osoba, koje su prognane iz sjeverozapadne Bosne i Hercegovine, ispričale su da su vidjele svoje prijatelje, komšije ili kolege s posla u akcijama protjerivanja. Nastavlja se Nesimov opis jedne situacije kada su „stari prijatelji“ došli i pretukli dvojicu logoraša u logoru Omarska:

Nesim: „Plašili smo se, svako je znao Crnog, on je bio manijak. Poznao sam Crnog otprije, kada je radio kao konobar na stanici i kada je bio normalan. Sad su svi poludjeli. Poznao sam većinu njih i stvarno je bilo teško sakriti se. Elvisa su odveli i poslije sat i po su ga dovukli ni mrtvog ni živog. Samo je cvilio: „daj mi vode“. Kad polome sve u tebi tada samo osjećaš toplinu i traži ti se voda. Niko se nije usudio da mu priđe. Vidjeli smo tada Elvisa čija je koža skroz potamnila, nisu mu se ni oči mogle vidjeti od otoka. Bio je modar ko ta tvoja majica. Sedam dana nije mogao ustati na noge, on koji je bio tako velik i snažan.“

Goran: „Da li je preživio?“

Nesim: „Ne, nije. Nakon deset dana se oporavio toliko da je mogao hodati, ali tada su opet došli po njega i razbili ga skroz. To se ponavljalo jedno četiri-pet puta. Bila je to jedna posebna grupa (stražara i posjetilaca) koja je to radila, tako su i sa Elanom. Njega su svi u Prijedoru poznavali kao tipa koji se volio potući, ali kako je samo plakao nakon batina, pošto oni nisu malo tukli nego pretjerano. Slijedeći put kada su došli po Elana on je tako glasno plakao da je odjekivalo po cijeloj Omarskoj *Nemojte me voditi, pustite me, aaj, aaj, aaj pustite me*“.

To što Nesim ističe u svojoj priči je strah, nasilje i smrt u logorima. Razlog zbog čega je teško jasno definisati „idealnu žrtvu“, na osnovu Christie-vog (1986) gledišta, može se vidjeti u Nesimovom prikazu. Nesim, kao i svi ostali intervjuisani bivši logoraši, tvrde da su premlaćene i ubijene žrtve logora najčešće poznavale svoje mučitelje. Ova bliskost može zakomplikovati definiciju idealne žrtve, tvrdi Christie. Čak i Nesimov opis zločinaca donekle pripisuje zločincu neku vrstu žrtvene uloge, kada Nesim kaže da „su svi poludjeli“. Status psihički bolesnoga najčešće produkuje i reprodukuje viktimizaciju pojedinaca i grupe (Holstein, Miller, 1990). Osim toga, ono što Nesim doživljava ratnim zločinom drugi doživljavaju herojskim djelom. Socijalna stvarnost je višestrana, naročito u ratnim situacijama, i slučaj što jedna strana doživljava pravednim druga strana može doživjeti kao stravično zlodjelo. Ovo je možda najupečatljivije u izveštajima Haškog tribunala i Bosansko-hercegovačkog

suda za ratne zločine (Court of Bosnia and Herzegovina, 2015; ICTY, 2015a, 2015b). Veliki broj optuženih na poslijeratnim suđenjima započinje svoje izlaganje riječima „nisam kriv“.

Poslijeratne žrtve

Analiza intervjua, opservacije i aktuelnih članaka u štampi pokazuju da je razvoj situacije tokom i poslije rata u sjeverozapadnoj Bosni rezultirao četvo-rostranom kategorizacijom pojedinaca. „Oni koji su ostali“ su pojedinci koji su živjeli u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini prije, tokom i poslije rata. Dragan, Milanko, Sveto, Milorad, Klan i Crni pripadaju ovoj grupi. Poslije toga imamo „povratnike“, grupa koja se sastoji od pojedinaca koji su tokom rata protjerani iz sjeverozapadne Bosne i Hercegovine, a nakon rata su se vratili na svoje prijeratne adrese (povratnici). Pojedinci koji se pominju u ovom radu, a pripadaju toj grupi su Bela i Laki (videti nastavak analize). „Izbjeglice“ su pojedinci koji su stigli u sjeverozapadnu Bosnu i Hercegovinu kao izbjeglice iz drugih dijelova Bosne i Hercegovine i Hrvatske, a sada su nastanjeni u novoj sredini (na primjer, Ljubo, i on se pojavljuje u nastavku analize). I na kraju imamo „dijasporu“, pojedinci koji su tokom rata protjerani iz sjeverozapadne Bosne i Hercegovine, koji su otišli u inostranstvo i ostali u novim državama. „Dijasporu“ predstavljaju Planić Mirzet i Nesim, obojica nastanjeni u Švedskoj, kao i Alma i Senada Husić, obje nastanjene u SAD. Pojedinci koji pripadaju „dijaspori“ često provode svoje godišnje odmore u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini.

Među pojedincima koji se pojavljuju u istraživačkim bilješkama sa terena postoji određena interakcija. Članovi različitih kategorija pričaju međusobno kada se sretnu na ulicama ili kafićima u Ljubiji (terenska bilješka). I analizirani pisani mediji prikazuju sliku koja se može doživjeti kao zajedničko stajalište za sve četiri kategorije – svi se predstavljaju kao suprotnost bivšim političarima, koji se opisuju kao korumpirani kriminalci. Ipak, u pričama intervjuisanih osoba se vide jasne distinkcije, kategorizacije se zasnivaju na kontrastima i borbi za ulogu žrtve. Takođe je vidljivo da konfliktna konkurencija stvara ljubomoru. Na primjer, oni „koji su ostali“ i „izbjeglice“ gledaju „povratnike“ i „dijasporu“ na negativan način. U jednu ruku „povratnici“ i „dijaspora“ uživaju u boljoj ekonomskoj situaciji naspram onih „koji su ostali“ i „izbjeglica“, i to stvara ljubomoru. U drugu ruku „izbjeglice“ ne žele da se asimiliraju i vremenom su

postali većina u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini. Ta činjenica je prisilila one „koji su ostali“ da poprime njihove norme i vrednovanja.

Kad su se „povratnici“ počeli vraćati u sjeverozapadnu Bosnu i Hercegovinu poslije rata, relacije između umješanih strana na terenu su se poremetile. Područje su preplavile „izbjeglice“, pridošle tokom rata. Nastanili su se u kuće i stanove „povratnika“ i time sabotirali njihov povratak. Na jednoj strani imamo nove zločince („izbjeglice“), koji su tokom povratka poprimili ulogu udaljenih i prijetućih učesnika, stranaca u zajednici (Simmel, 1964: 402–408; Christie, 1972, 1986). Na drugoj strani imamo ratne žrtve, koje su primile pomoć i priznanje od nacionalnih i internacionalnih saveznika, kao i od lokalne policije – time je pojam *idealnost* nestao iz samog koncepta. „Povratnici“ i „dijaspora“ više nisu bili „slabi“.

Christie (1986) argumentira da uloga idealne žrtve zahtjeva idealnog zločinca, koji je dovoljno veliki, zao, kao i nepoznat žrtvi. Za vrijeme rata u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini „povratnici“ i „dijaspora“ su, kao što je pomenuto, konfrontirali „zločince“ koji su izgledali veliki, zli i neljudski. I pored toga, zločinci su spriječeni u zauzimanju statusa *idealnog* zločinca, zato što žrtvama nisu bili nepoznati: bili su komšije, sugrađani, kolege s posla, zbog čega je među njima postojala mreža relacija.

Konstrukcija pojmova „žrtva“ i „zločinac“ je lako uočljiva u pričama o poslijeratnom povratku. Slijedeći citati iz povratničkih priča daju nam primjer susreta komšija – ratnih zločinaca i žrtvi. Bela i Laki opisuju svoju prvu posjetu zajednici iz koje su protjerani za vrijeme rata:

Bela: „Ranka i Anka (prijateljice intervjuisane) su obje pobjedile, pitala sam ih šta je i one su odgovorile, evo ide Laic. On ih je obje silovao više puta tokom rata. Pitala sam ga šta hoće, a on je odgovorio da je došao posjetiti komšije. Javila sam policiji i oni su ga otjerali. Idi do đavola svinjo jedna, koga si ti došao posjetiti?“ (Bela govori ljutito)

Laki: „Lično se nisam plašio. Nisam bio svinja kao oni (ratni zločinci), čak ni za vrijeme rata, oni bi se trebali plašiti i stidjeti. Oni su ubijali nevine ljude, žene i djecu, ja nisam.“

U ovim citatima, Bela i Laki predstavljaju sebe, kao i Ranku, Anku i „nevine ljude, žene i djecu“, kao ratnim i poslijeratnim žrtvama. Predstavljanje se zasniva na distinkciji – Bela i Laki razdvajaju „povratnike“ od onih „koji su ostali“. Konfliktne tačke koje se pominju u opisu su „silovao više puta“, „svinjo

jedna“, i „ubijali nevine ljude, žene i djecu“. Bela i Laki ističu da su „oni koji su ostali“ silovali žene, ubijali i zlostavljali tokom rata. Gledajući Christie-vu (1986) analizu idealnih žrtava postoji razlog zbog čega se „povratnici“ predstavljaju kao žrtve. Oni sami sebe opisuju kao nejake za vrijeme rata, a i sada kada se vraćaju u prijeratnu zajednicu. Došli su u posjetu svom rodnom mjestu iz kojeg su protjerani tokom rata i gdje su, Christie-vim riječima, imali časne namjere kada su protjerani (tokom rata). Niko ih ne može kritikovati što su bili u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini 1992. godine, niti što su tu poslije rata.

Razvojem događaja u drugim djelovima Bosne i Hercegovine i Hrvatske, sjeverozapadna Bosna i Hercegovina je preplavljena „izbjeglicama“. I ovi pojedinci se mogu smatrati žrtvama – status izbjeglice najčešće produkuje i reprodukuje viktimizaciju pojedinaca i grupe. Empirijski materijal moje studije ne pokazuje taj tip viktimizacije, kada je u pitanju kategorija „izbjeglice“.

„Izbjeglice“ su zauzele kuće i stanove „povratnika“, i po ispitanicima koji pripadaju kategorijama „oni koji su ostali“, „povratnici“ i „dijaspora“, izbjeglice su aktivno sabotirale pokušaje povratka. Izbjeglicama, kao novim zločincima u društvenoj zajednici poslije rata, pripisana je uloga udaljenih aktera, stranaca u zajednici (Simmel, 1964: 402–408), oni su predstavljeni kao opasni i kao prijeteći zločinci (Christie, 1972, 1986). Laki opisuje otpor izbjeglica prilikom povratka „povratnika“, Milorad i Sveto opisuju raspad društva koji se desio dolaskom „izbjeglica“:

Laki: „Na Petrovdan su se oni (izbjeglice) okupili kod crkve, i priče pijanica su uvijek bile iste: Hajmo u brda da prebijemo Turke. Došli su i tad su nastali problemi“.

Milorad: „Kad sam ih (izbjeglice) prvi put susreo, mislio sam da nisu normalni, ali kada provedeš svaki dan u zadnjih pet godina sa njima, onda ti oni postanu normalni. Vidiš i sam, na šta Ljubija sada liči. Predivna je nekom ko je živio u brdima bez vode, struje i toaleta. Za takve ljude je asfalt vrhunac, ali svi koji su ovdje živjeli prije znaju kako je izgledalo tada. Bioskop, kuglana, sve je uništeno. Sportska dvorana, rudarski dom, sve je uništeno.“

Sveto: „Neko ko je živio na asfaltu ne cijepa drva na stepeništu u zoru, odjekuje. Drva za ložiti, zamisli, zašta onda koristi šupu? Ispod mene, gdje je Said stanovao (Svetin poznanik) čuju se kokoške. Ljudi i kokoške ne žive zajedno, nikad i nisu živjeli skupa. Ja ne znam gdje su oni živjeli ranije. Hajmo večeras u kafanu pa ćeš i sam vidjeti. Kako se ponašaju i pričaju, ma to je odvratno. Mi smo ti sad manjina, ovdje više nema mjesta za nas. Prije rata je samo pet

postojali ljudi nosili gumene čizme i kožune, ostali su nosili farmerice ili drugu normalnu odjeću. Sada većina nosi gumene čizme i kožune“.

Proučavanja poslijeratnih relacija pokazuju da su veze između „žrtve“ i „zločinca“ okarakterisane kombinacijom odbacivanja i bliskosti, kao i konkurencije među njima (Nikolić-Ristanović, 2000, 2002; White, 2003; Stover, Shigekane, 2004; Kiza, Rathgeber, Rohne, 2006; Delpla, 2007; Helms, 2007; Stefansson, 2007; Žarkov, 2007; Webster, 2007; French, 2009; Zdravković-Zonta, 2009; Parmentier, Valinas, Weitekamp, 2010; Steflja, 2010; Androff, 2012; Fischer, Petrović-Ziemer, 2013). Citati stvaraju sliku da se Laki, Milorad i Sveto slažu sa kritikom koja se izgovara protiv „izbjeglica“. Konfliktne tačke interesa su vidljive u predstavi: „sve je uništeno“, „mi smo ti sad manjina“, „prebijemo Turke“. „Izbjeglice“ se opisuju kao prijatna, kao krivci uništavanja okoline („sve je uništeno“) i kao grubijani („prebijemo Turke“). Laki, Milorad i Sveto prikazuju sopstvenu viktimizaciju pričajući o raspadu prijeratnog društvenog sistema i novopristiglim „izbjeglicama“.

U novom društvenom kontekstu, „izbjeglice“ se predstavljaju kao opasnost za zajednicu, eksterni akteri, ili, koristeći Simmel-ovu terminologiju, kao stranci. Simmel (1964: 402–408) tvrdi da je uloga stranca u društvu okarakterisana kombinacijom bliskosti i udaljenosti, kao i nonšalantnosti i odanosti. Pozicija stranca u društvu zavisi od bliskosti, odnosno udaljenosti u cijeloj relaciji. Kada je udaljenost, a ne bliskost, dominirajuća u relaciji, dobijamo posebnu vezu sa strancem – on nije član aktuelnog društva, ali je prisutan u njemu.

U analizi Stefansson-a (2007), vidimo da se izbjeglice, koje pristignu u jednu zajednicu tokom rata, mogu opisivati kao opasnost i prijatna (Stefansson piše: kao „invazija“ i „napad“), kao prljavi, siromašni i primitivni. Ovaj se fenomen može protumačiti kao artikulisana gradnja identiteta koju prikazuje govornik koji sebe nastoji da predstavi drugačijim – čistim, bogatim i modernim.

Laki, Milorad i Sveto daju sličnu relaciju. Retorika ovih ispitanika nam prikazuje sliku „izbjeglica“ kao skupinu koja je strana i opasna za zajednicu. Izbjeglice koje su se zadržale u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini opisane su kao nešto najgore što jedna zajednica može doživjeti. U njih je uperen prst i okrivljuju se za kulturni pad i uništenje infrastrukture.

Verbalni naboj u ovim citatima prikazuje sliku velike polarizacije između kategorija. Na jednoj strani imamo „one koji su ostali“ i „povratnike“, a na drugoj „izbjeglice“. Intervjuisane osobe sebe distanciraju od „izbjeglica“, ali ipak, u sekvencama postoje tragovi bliskosti između njih. Akteri sebe predstavljaju

kao članove jedne od dvije cijeline, jedna se sastoji od „onih koji su ostali“ i „povratnika“, a druga od „izbjeglica“. Između tih cjelina se pojavljuje jedno takmičenje na simboličnom nivou. Citati se mogu analizirati kao jedna arena različitih preokreta između pojmova „mi“ i „drugi“, čime se produkuje i reprodukuje slika viktimizacije. Konfliktne tačke interesa konstruišu natjecanje između kategorija i time se održava razgraničenje između žrtve i zločinca.

Pripisivanje uloge žrtve je često tema diskusije i verbalnih pregovora (Holstein, Miller 1990; Nikolić-Ristanović, 2000, 2002; White, 2003; Kiza, Rathgeber, Rohne, 2006; Žarkov, 2007; Webster, 2007; Zdravković-Zonta, 2009; Parmentier, Valinas, Weitekamp, 2010; Brewer, Hayes, 2011; Androff, 2012; Brewer, Hayes, 2013; Fischer, Petrović-Ziemer, 2013). Kontekstualne promjene okolnosti mogu motivisati različite verbalne predstave, a i slični zahtjevi žrtava i zločinaca se ponekad pojave iz različitih situacija. U istraživačkom materijalu ove studije svi sebe predstavljaju kao žrtve, ali se jasno uočava velika razlika između različitih kategorija žrtava. Biti izložen mučenju, biti ubijen ili protjeran, je drugačija vrsta viktimizacije nego što je osjećaj diskriminacije ili osjećaj kada primitivne izbjeglice uništavaju društvena dobra. Ovaj zadnji primjer prikazuje više reakciju individue na odstupanja od kolektivnih očekivanja onoga što je kulturno prihvatljivo u zajednici. U toj reakciji prikazana je slika „opasnosti“, postojanje „prijetnje“ protiv zajednice, kao i slika „idealnog zločinca“ (Christie, 1972, 1986).

Ekonomске žrtve

Produkcija pojmova „žrtva“ i „zločinac“ je primetna u pričama o bogatstvu „povratnika“ i „dijaspora“. Ljubo je „izbjeglica“ koji je prije rata bio industrijski radnik u jednom gradu na sjeveru Bosne i Hercegovine. Za vrijeme i poslije rata je radio u jednoj osnovnoj školi u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini. On naglašava da „bogati postaju bogatiji“ poslije rata.

„Znaš li šta je ovdje greška po meni? Mnogi su ljudi protjerani odavde, to je činjenica. Mnogi su i ostali. Ti koji su ostali nemaju para da otkupe svoje stanove, a oni koji žive u inostranstvu imaju para da otkupe svoje stanove, pa ih onda prodaju za 30000 maraka. Oni (dijaspora) dođu ovamo na odmor i ujedno zarade i pare. Gdje tu ima pravde, ja bi im zaplijenio sve (nekretnine i posjede povratnika i dijaspora)“.

Ljubo ne opisuje sebe kao idealnu žrtvu u skladu sa zaključcima Christie-a (1986). U toku intervjua Ljubo se fokusira na konfliktnu tačku interesa: nedostatak pravde poslije rata. Njegova priča prikazuje ljubomoru, on pokazuje zavidnost i odstojanje prema „povratnicima“ i „dijaspori“. Ljubo zahtjeva nekretnine i posjede onih koji su u inostranstvu, zato što ta imovina bogate čini bogatijima; to u stvari znači da se ponavlja nepravda prema onima koji su je doživjeli ranije. Kada dospijemo toliko duboko u diskusiju, možemo postaviti slijedeće pitanje: Ko je žrtva u ovoj situaciji? Ranije smo istakli da je *idealnost* „povratnika“ i „dijaspore“ nestala prilikom povratka. Sada uz „povratnike“ i „dijasporu“ imamo i one „koji su ostali“ i „izbjeglice“ koji zahtijevaju status žrtve. Siromašni su, slabi su i ovisi o ekonomskim resursima koje posjeduju povratnici i dijaspora. Oni „koji su ostali“ i „izbjeglice“ se predstavljaju kao *ekonomske žrtve* dok se „povratnici“ i „dijaspore“ predstavljaju kao jedna vrsta profitera (ili ekonomskih zlikovaca). Radovan i Lana koji su oboje živjeli u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini prije, za vrijeme, i poslije rata, objašnjavaju taj problem na slijedeći način:

Radovan: „Lako je onima iz Prijedora, oni su se vratili sa parama i dobili još donacije da poprave svoje kuće. Gino (zajednički poznanik koji je protjeran iz sjeverozapadne Bosne i Hercegovine i sada živi u Austriji) treba da zahvali Srbima, da nije bilo njih, nikad ne bi imao takav auto“.

Lana: „Drugi problem je taj što povratnici imaju para, izbjeglice su na dnu, i to stvara jaz. Mržnja raste, ali niko ne razmišlja o tome ko je zaslužio tu mržnju, povratnik ili političar koji ti ništa nije dao iako si se borio“.

Interesne tačke konflikta, kojima se pridodaje važnost, odnose se na ekonomske uspjehe „dijaspore“ i „povratnika“. Ti uspjesi su nastali usled protjerivanja za vrijeme rata i kroz priznanje koje su te dvije kategorije dobile od eksternih učesnika („dobili su donacije“; „nikad ne bi imao takav auto“). Radovan i Lana opisuju „dijasporu“ i „povratnike“ kao bogataše. Po njihovom opisu, žrtve su i oni koji su u teškoj ekonomskoj situaciji poslije rata.

Konkurencija o ulozi žrtve, u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini, može se analizirati kao borba različitih kategorija za status žrtve. Argumenti intervjuisanih se razlikuju na osnovu različitih ličnih tumačenja koja prikazuju i alternativnih prijedloga o tome ko je žrtva. Intervjuisani pripisuju različita značenja statusu žrtve kada opisuju sebe ili druge kao žrtvu i zločinca. Različiti opisi sta-

tusa žrtve ili zločinca su retorički produkti koji definišu „žrtvu“ i „zločinca“, kao i temeljni argument koji gradi definiciju.

Zaključak

U ovom radu su analizirana prepričana iskustva 27 osoba koje su preživjele rat u Bosni i Hercegovini. Prvi cilj ovog rada bio je opisati kako akteri studije prezentuju socijalni fenomen „viktimizacije“, drugi cilj je analiziranje diskurzivnih modela koji učestvuju u produkciji pojmova „žrtva“ i „zločinac“. Ranija viktimološka istraživanja često su prikazivala jednostranu sliku žrtve i zločinca u ratu. Istraživači su naglašavali važnost prepričanih ratnih iskustava, ali se nisu eksplicitno fokusirali u svojim analizama na priče o viktimizaciji kao areni gdje se vodi borba za status žrtve, koja može prouzrokovati ljubomoru.

Razvoj događaja, tokom i poslije rata u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini, naveo je da se stanovništvo počelo opisivati na temelju četiri kategorije. Jedna se sastoji od onih „koji su ostali“, naime ti ljudi koji su prije, tokom i poslije rata nastavili živjeti u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini. Druga kategorija se sastoji od „izbjeglica“, onih koji su protjerani na prostor sjeverozapadne Bosne i Hercegovine, iz drugih dijelova Bosne i Hercegovine, kao i iz Hrvatske. Treća kategorija se sastoji od „povratnika“, onih koji su tokom rata protjerani iz sjeverozapadne Bosne i Hercegovine, a nakon rata su se vratili. Četvrta kategorija je „dijaspore“, oni koji su protjerani iz sjeverozapadne Bosne i Hercegovine tokom rata, a nakon rata su ostali u novim državama.

Unutar dinamike koja konstruiše status „žrtve“ i „zločinca“, uočljiva je borba za ulogu žrtve nakon završetka rata. Borba između „onih koji su ostali“, „izbjeglica“, „povratnika“ i „dijaspore“ naizgled se odvija na simboličnom nivou, a konfliktne interesne tačke se često pronalaze u opisima ratnog i poslijeratnog perioda. Oni koji su ostali tvrde, na primjer, da se izbjeglice ne žele prilagoditi i da su vremenom postali većinsko stanovništvo u zajednici što, potom, stvara pritisak na one koji su ostali da prihvate norme i vrednovanja izbjeglica. Osim toga, kritikuju se i povratnici, kao i dijaspora, zato što uživaju u boljim ekonomskim uslovima, što stvara ljubomoru kod onih koji su ostali, kao i kod izbjeglica.

Svi intervjuisani pojedinci opisuju sebe kao žrtve, ali izgleda da su svi na putu da izgube taj status. Oni koji su ostali mogu ga izgubiti pošto se još

uvijek nalaze pod sjenkom ratnih zločina; izbjeglice zato što se opisuju kao stranci i uklapaju se u ulogu idealnih zločinaca; a povratnici i dijaspora zato što su zaradili priznanje okoline i zato što uživaju u boljim ekonomskim uslovima. Ova situacija može reprodukovati i reprodukovati nastavak borbe za status žrtve, a time ponovno probuditi i/ili oživjeti kolektivna razgraničenja koja su se tako jasno predstavila tokom rata.

Priče koje pričaju preživjeli poslije rata u Bosni i Hercegovini igraju bitnu ulogu u napetom spletu svakodnevnih interakcija u kojima se politika i sudski postupci, kao i ponovno stvaranje individualnog identiteta u bosansko-hercegovačkom društvu, sukobljavaju u borbi pojedinca da razjasni slijedeća pitanja: Kako da nastavim dalje nakon rata? Treba li da oprostim zločincima, i u tom slučaju, kako? Zbog toga je važno analizirati priče ovih osoba. Poneki pojedinci, kroz cijele svoje ispovijesti, priznaju zločine ili prikažu određeno samopouzdanje kao priznata žrtva; drugi, opet, koriste priliku da objasne određene stvari sami sebi ili slušaocima, da izraze kajanje zbog svojih djela i time možda poprave svoj socijalni status. Bez ovakvih procesa postoji rizik da će žrtve rata živjeti u sredini bez priznavanja, a ratni zločinci rizikuju stalnu povezanost sa svojim djelima – to je nešto što Simmel (1955: 121) naziva „najgroznija nepomirivost” – jasno je da je to vrlo nestabilan temelj za izgradnju poslijeratnog društva.

Prema optužnici Radovana Karadžića i Ratka Mladića, zločini počinjeni u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini su kvalifikovani kao genocid (Case No: IT-09-92-PT; Case No: IT-95-5/18-PT). Svi intervjuisani u ovoj studiji (i Bošnjaci, i Srbi, i Hrvati) su doživjeli i preživjeli rat u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini. Suočavanje sa prošlošću, pitanje žrtve, zločinca i poslijeratnog pomirenja u situacijama kada se društvo suočava sa poslijedicama genocida mora se paralelno posmatrati na institucionalnom i individualnom nivou. Pitanje poricanja genocida od strane institucija u Republici Srpskoj (gdje najveći dio sjeverozapadne Bosne i Hercegovine sada administrativno pripada) izuzetno je bitno za buduće analize fenomena „žrtva“, „zločinac“ i „poslijeratno pomirenje“ u Bosni i Hercegovini (Becirevic, 2010; Dimitrijević, 2011). Veoma je važno analizirati institucionalno poricanje genocida od strane vlasti u Republici Srpskoj, koja svoju egzistenciju temelji baš na seriji ratnih zločina počinjenih u Prijedoru, Ljubiji, kao i drugim gradovima u Bosni i Hercegovini (Case No: IT-97-24-T; Case No: IT-99-36-T; Case No: IT-09-92-PT; Case No: IT-95-5/18-PT). Politička i društvena stvarnost, u okviru koje se poriče genocid, negativno utiču najviše na one koji su preživjeli ove zločine, ali i na buduće generacije u čije ime su

počinjeni zločini (Case No: IT-97-24-T; Case No: IT-99-36-T; Case No: IT-09-92-PT; Case No: IT-95-5/18-PT). Poricanje genocida, sigurno, pospješuje poslijeratnu, interaktivnu i diskurzivnu borbu za status „žrtve“. Stoga, veoma je važno analizirati kontekst konfliktnog odnosa političkih elita prema ovom pitanju koje se produkuje i reprodukuje, između ostalog, i izveštavanjem Haškog tribunala, Odjela za ratne zločine suda Bosne i Hercegovine, kao i izveštavanjem bosanskih medija. Čini se da su priče u mom istraživačkom materijalu pod uticajem, ili u koherentnoj vezi, sa retorikom koja se predstavlja na ovim forumima.

Jedno interesantno pitanje na koje se nije moglo odgovoriti ovim radom je, ako, i – u slučaju da je tako – kako te različite kategorije koje su analizirane u ovom radu privlače pažnju u današnjoj Bosni i Hercegovini gdje etnički konflikt, koji je uzrokovao rat, nije nestao? Druga interesantna perspektiva, vezana za ove fenomene, a koja se nije mogla ispitati u ovoj studiji, jeste – kako će se ove različite kategorije žrtava posmatrati u budućnosti? Koliki značaj će se davati ratnim, poslijeratnim i ekonomskim žrtvama u budućem razvoju bosansko-hercegovačkog društva?

Literatura

Åkerström, M. (2001) Annie – A Counter-narrative. U: M. Åkerström, I. Sahlin (ur.) *The Recalcitrant Victim*. Lund: Studentlitteratur, str. 265–281.

Androff, D.K. (2012) Narrative Healing Among Victims of Violence: The Impact of the Greensboro Truth and Reconciliation Commission. *Families in Society*, 1, str. 38–46.

Bašić, G. (2005) *War and Crime. Definitions of Crime in a Bosnian Post-War Society*. Lund: Network for Research in Criminology and Deviant Behavior, no. 2.

Bašić, G. (2007) *Would I Grill Lamb with You? Reconciliation and Implacability in Stories of Former Prison-Camp Detainees*. Lund: Network for Research in Criminology and Deviant Behavior, no. 2.

Bašić, G. (2013) Rituals in the Concentration Camp: Rejection, Morals and Adaptation in the Narratives from Former Inmates Stories in Bosnia. *Statsvetenskaplig tidskrift*, 3, str. 225–243.

Bašić, G. (2015a) Reconciliation Narratives of Survivors from War in Bosnia and Herzegovina. U: V. Pulla, B.B. Mamidi (ur.) *Some Aspects of Community Empowerment and Resilience*, New Delhi: Allied Publishers, str. 189–205.

- Bašić, G. (2015c) Stories of Sexualized War Violence after the Bosnian War. U: A. Filip, M. Platzer (ur.) *Femicide-Targeting of Women in Conflict: A Global Issue That Demands Action*, volume III, Vienna: The Academic Council on the United Nations System (ACUNS), str. 102–105.
- Becirevic, E. (2010) The Issue of Genocidal Intent and Denial of Genocide: A Case Study of Bosnia and Herzegovina. *East European Politics and Societies*, 4, str. 480–502.
- Blumer, H. (1986) *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Berkeley: University of California Press.
- Brewer, J.D., Hayes, B. (2011) Victims as Moral Beacons: Victims and Perpetrators in Northern Ireland. *Contemporary Social Science*, 1, str. 73–88.
- Brewer, J.D., Hayes, B. (2013) Victimhood Status and Public Attitudes Towards Post-conflict Agreements: Northern Ireland as a Case Study. *Political Studies*, 2, str. 442–461.
- Case No: IT-99-36-T. Judgment in Case of Radoslav Brdjanin, 1 September 2004. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).
- Case No: IT-97-24-T. Judgment in Case of Milomir Stakic, 31 July 2003. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).
- Case No: IT-98-30/1-A. Judgment in Case of Miroslav Kvočka, Mlado Radic, Zoran Zigic and Dragoljub Prcac, 28 February 2005. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).
- Case No: IT-95-8-S. Judgment in Case of Dusko Sikirica, Damir Dosen and Dragen Kolundzija, 13 November 2001. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).
- Case No: IT-09-92-PT. Fourth Amended Indictment and Schedules of Incidents in Case of Ratko Mladić, 16 December 2011. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).
- Case No: IT-95-5/18-PT. Third Amended Indictment in Case of Radovan Karadžić, 27 February 2009. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).
- Christie, N. (1972) *Prison Guards in Concentration Camps: A Sociological Survey of Norwegian Prison Guards in the "Serb-camps" in Northern Norway During 1942-43*. Oslo: Pax Forlag.
- Christie, N. (1986) The Ideal Victim. U: E.A. Fattah (ur.) *From Crime Policy to Victim Policy: Reorienting the Justice System*. Basingstoke: Macmillan, str. 17–30.
- Collins, R. (2004) *Interaction Ritual Chains*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.

- Delpa, I. (2007) In the Midst of Injustice: The ICTY from the Perspective of Some Victim Associations. U: X. Bougarel, E. Helms, G. Duijzings (ur.) *The New Bosnian Mosaic: Identities, Memories and Moral Claims in a Post-war Society*. Aldershot: Ashgate Press, str. 211-234.
- Dimitrijević, N. (2011) *Dužnost da se odgovori: masovni zločini, poricanje i kolektivna odgovornost*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Fischer, M., Petrović-Ziemer, Lj. (2013) *Dealing With the Past in the Western Balkans: Initiatives for Peacebuilding and Transitional Justice in Bosnia and Herzegovina, Serbia and Croatia*. Berlin: Berghof Report No. 18.
- French, B.M. (2009) Technologies of Telling: Discourse, Transparency, and Erasure in Guatemalan Truth Commission Testimony. *Journal of Human Rights*, 1, str. 92-109.
- Garfinkel, H. (1984) *Studies in Ethnomethodology*. New York: Prentice Hall.
- Gubrium, J.F., Holstein, J.A. (1997) *The New Language of Qualitative Method*. New York: Oxford University Press.
- Helms, E. (2007) Politics is a Whore: Women, Morality and Victimhood in Post-War Bosnia-Herzegovina. U: X. Bougarel, E. Helms, G. Duijzings (ur.) *The New Bosnian Mosaic: Identities, Memories and Moral Claims in a Post-war Society*. Aldershot: Ashgate Press, str. 235-253.
- Holstein, J.A., Miller, G. (1990) Rethinking Victimization: An Interactional Approach to Victimology. *Symbolic Interaction*, 1, str. 103-122.
- Holstein, J.A., Gubrium, J.F. (1995) *The Active Interview*. Qualitative Research Method Series 37, New Delhi: SAGE Publications.
- Kiza, E., Rathgeber, C., Rohne, H.C. (2006) *Victims of War an Empirical Study on War-Victimization and Victims' Attitudes towards Addressing Atrocities*. Freiburg: Die Studie wurde durchgeführt vom Max-Planck-Institut für ausländisches und Internationales Strafrecht.
- Nikolic-Ristanovic, V. (2000) *Women, Violence and War*. Budapest: CEU Press.
- Nikolic-Ristanovic, V. (2002) War and Post-War Victimization of Women. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 2-3, str. 138-145.
- Parmentier, S., Valinas, M., Weitekamp, E. (2010) Restoring Justice in Serbia: Reconciliation and Restorative Justice in a Post-War Context. *Temida*, 1, str. 23-41.
- Riessman, C.K. (2008) *Narrative Methods for the Human Sciences*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Ryen, A. (2004) *The Qualitative Interview: From Scientific Theory to Field Studies*. Malmö: Liber.

Silverman, D. (2006) *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analyzing Talk, Text and Interaction*. London: Thousand Oaks.

Simmel, G. (1955) *Conflict and the Web Of Group-Affiliations*. Illinois: The Free Press.

Simmel, G. (1964) *The Sociology of George Simmel*. Translated, edited and introduced by Kurt H. Wolff. New York: Glencoe Press.

Stefansson, A. (2007) Urban Exile: Locals, Newcomers and Cultural Transformation of Sarajevo. U: X. Bougarel, E. Helms, G. Duijzings (ur.) *The New Bosnian Mosaic: Identities, Memories and Moral Claims in a Post-War Society*, Aldershot: Ashgate Press, str. 59-77.

Steflja, I. (2010) Identity Crisis in Post-Conflict Societies: The ICTY's Role in Defensive Nationalism Among the Serbs. *Global Change, Peace & Security*, 2, str. 231-248.

Stover, E., Shigekane, R. (2004) Exhumation of Mass Graves: Balancing Legal and Humanitarian Needs. U: E. Stover, H.M. Weinstein (ur.) *My Neighbour, My Enemy: Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 85-103.

Webster, D. (2007) History, Nation and Narrative in East Timor's Truth Commission Report. *Pacific Affairs*, 4, str. 581-591.

White, I. (2003) Victim-Combatant Dialogue in Northern Ireland. U: D. Bloomfield, D. Barnes, L. Huyse (ur.) *Reconciliation after Violent Conflicts – A Handbook*. Stockholm: IDEA (International Institute for Democracy and Electoral Assistance), str. 89-96.

Zdravković-Zonta, H. (2009) Narratives of Victims and Villains in Kosovo. *Nationalities Paper*, 5, str. 665-692.

Žarkov, D. (2007) *The Body of War: Media, Ethnicity and Gender in the Break-up of Yugoslavia*. Durham: Duke University Press Books.

Internet izvori

Bašić, G. (2015b) Definitions of War Violence and Reconciliation in Narratives of Survivors from the War in Bosnia and Herzegovina. *First Conference of Victimology in Bosnia and Herzegovina, Ambassadors of Peace in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: International Peace Research Association – IPRA, Bihać University, Sakarya University and Institute of Knowledge Management Skopje. Dostupno na: <http://www.lunduniversity.lu.se/lup/publication/5151619>, stranici pristupljeno 15.3.2015.

Court of Bosnia and Herzegovina (2015) Cases Before Section for War Crimes. Sarajevo: Court of Bosnia and Herzegovina. Dostupno na: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&jezik=e>, stranici pristupljeno 13.3.2015.

ICTY (2015a) The Cases. Haag: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Dostupno na: <http://www.icty.org/action/cases/4>, stranici pristupljeno 13.3.2015.

ICTY (2015b) Judgement List. Haag: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Dostupno na: <http://www.icty.org/sections/TheCases/JudgementList>, stranici pristupljeno 13.3.2015.

Goran Bašić

Ideal Victim and Competition for Victimhood in the Stories of the Survivors of the War in Bosnia and Herzegovina

Previous research on victimhood often presented a one-sided picture of the “victim” and the “perpetrator”. Researchers have emphasised the importance of narratives and they have focused on narratives about victimhood, but they have not analysed post-war interviews as an arena for the competition for gaining the status of victim. This paper tries to fill-in this gap through analysing stories of 27 survivors of the war in Bosnia and Herzegovina during the 1990s. The paper aims at describing the interviewees’ portrayal of “victimhood” as a social phenomenon, as well as to analyse those discursive patterns, which contribute to constructing the categories of a “victim” and a “perpetrator”. The research question is: How do the interviewees describe victimhood after the war? Within the dynamics that constructs the status of a “victim” and a “perpetrator” a competition for the role of a victim is noticeable after the war. All interviewees are eager to present themselves as victims, while at the same time they diminish the victim status of other categories. This situation can produce and reproduce competition for gaining the status of a victim, and, in this way, to reinforce collective demarcations that were played out so successfully during the war.

Keywords: war, victimhood, crime, victim, perpetrator, Bosnia and Herzegovina.